

ФОРМУВАННЯ ЯКОСТЕЙ РІЗНОВІКОВОГО СПІЛКУВАННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ ГРИ

Про значення дошкільного дитинства як фундаменту майбутнього життя людини, наголошував видатний німецький педагог XIX століття, засновник суспільного дошкільного виховання Ф.Фребель, який говорив, що „Все майбутнє життя людини до її останньої години має своє джерело в цьому періоді життя, і буде це майбутнє життя ясным або затьмареним, ... спокійним або бурхливим, діяльним або бездіяльним, багатим або бідним на подвиги, глухо вдумливим або ясно творчим,... буде воно приносити згоду або сперечання, війну або мир, майбутнє ставлення до батька і матері, до сім'ї і своїх братів і сестер, до громадського суспільства і до людей,...буде залежати від особливих природних задатків дитини, особливо від образу її життя в цьому віці” [4].

Соціальна ситуація розвитку дитини істотно змінюється з приходом її в дошкільний навчальний заклад. Система спілкування „дитина-дорослий” доповнюється спілкуванням „дитина - одноліток”, „дитина-дитина іншого віку”. Спілкування дітей різного віку в силу нерівномірності розвитку його учасників може збагатити їх досвід через різновікову взаємодію, сприяти пізнанню дитиною себе і інших, створювати додаткові сфери саморегуляції. Значимість різновікового спілкування визначається ще і тим, що воно, з одного боку формує особливе середовище взаємодії, надає додаткові можливості для реалізації успішності дітей в спілкуванні, а з другого – сприяє формуванню та прояву їх особистісної ідентифікації.

Провідним методом розвивальної і корекційної роботи з дітьми дошкільного віку залишається гра. Яка на думку Ф.Фребеля „Є найвищою сходинкою дитячого розвитку. Саме в грі відображається внутрішній світ дитини її духовні прояви. Гра породжує радість, свободу, спокій дитини як у собі так і навколо себе, дарує мир з оточуючим світом. Джерела всього найкращого лежать в грі і виходять з неї, бо гра не є пустою забавою, вона має високий

сенса і глибинне значення. Ігри є суттю всього майбутнього життя дитини тому що в них розвивається і проявляється вся людина у своїх найтонших задатках, в своєму внутрішньому почутті” [4]

При створенні системи ігор які сприяють розвитку якостей різновікового спілкування дітей, ми дотримувалися наступних положень: наявність логіко-смыслового зв'язку між іграми різного рівня складності (від простих до більш складних ігрових правил, від репродуктивного відтворення дії до самостійного її використання) поступове збагачення досвіду різновікового спілкування; емоційну насиченість ігрових дій, їх життєво-практичну значущість для дітей, що забезпечує відповідно мотивацію до участі в грі; забезпечення можливості для діалогічної взаємодії між партнерами різного віку, між вихователем та дітьми, своєчасне надання домірної допомоги тим дітям, які виявляють потребу у цьому.

Розглянемо більш детально кожне з цих положень. Перше з них передбачає збалансоване варіативне поєднання різних навчально-виховних підходів: визначеного(прямого) та невизначеного (непрямого), кожен з яких застосовується з урахуванням можливостей дітей, їх рівня якостей різновікового спілкування.

При здійсненні визначеного (прямого) підходу передбачалося, що педагог визначає мету та правила гри, знайомить з ними дітей. Потім демонструє добре апробовану та ефективну модель поведінки, як себе поводити саме в цій грі. Спрямовує діяльність кожної дитини на виконання аналогічних дій (вправляння) та досягнення позитивного результату. У процесі такої взаємодії дитина займає об'єктивну позицію, але набутий нею досвід дозволяє при виникненні потреби розв'язання аналогічних завдань діяти самостійно, стаючи суб'єктом власних дій.

Специфіка невизначеного (непрямого) підходу полягала у тому, що мета діяльності визначається певною мірою, засоби виходу із ігрової ситуації окреслюється частково. Кожна дитина при цьому бачить вихід із запропоно-

ваної ситуації по-своєму, намагається підібрати адекватні засоби спілкування. Такий підхід у спілкуванні дорослого з дітьми пропонував і Ф.Фребель „Відповідаючи на питання дитини, не кажіть більше, ніж це потрібно для того щоб дитина сама змогла доповнити вашу відповідь: безумовно їй легше почути відповідь дорослого, можливо, навіть тільки половину почути і половину зрозуміти, ніж самій пошукати і знайти для себе; але навіть на чверть вірна відповідь яка знайдена самостійно, для дитини більш важлива, ніж відповідь, наполовину почута і наполовину зрозуміла: останнє приводить до лінощів мислення і розуму. Тому не відповідайте на питання ваших дітей завжди прямо оскільки діти мають для цього сили і досвід, дайте їм умови, в яких вони змогли б отримати відповідь самостійно використовуючи власний досвід” [4]. При такому підході педагог може поставити перед дітьми спільне завдання („Сьогодні ми проведемо конкурс хвальків. Виграє той, хто краще похвалить молодшого чи старшого партнера по грі”), а кожна дитина по-своєму його розуміє, конкретизує у найбільш прийнятному для себе вигляді, що не обмежується вихователем (хтось помітить у партнера зовнішні ознаки, хтось зупиниться на його добрих вчинках тощо). Роль педагога у цьому разі полягає у непрямому керуванні ходом гри, спостереженні за діями дітей, допомозі у разі потреби.

Друге положення передбачало, що при організації ігор необхідно забезпечити їх емоційно-позитивну насиченість та практичну значущість, отже проводити їх на ґрунті емоційно-почуттєвого переживання (радості, хорошого настрою, позитивного ставлення до кожного учасника), що є основою для підтримки інтересу та бажання дітей брати у них участь, усвідомленні отриманих вражень, їх зміцнення. Спільність ігрових дій та інтересів дітей посилюватиме їх радісні переживання та емоційний підйом. Спостерігаючи за ігровими діями всіх учасників, взаємодіючи з ним, дитина зможе ідентифікувати себе з іншими гравцями і використати встановлений емоційний зв'язок при оцінці власних почуттів і поведінки. Емоційне включення дорослих, як зацікавлених учасників ігор визначало значимість і привабливість ігор для

дітей. Ми вважали, що емоційні переживання стимулюватимуть дітей до спілкування з дошкільниками іншого віку, викликатимуть потребу активно взаємодіяти з ними.

По-третє, необхідним при проведенні ігор ми вважали забезпечення діалогічної взаємодії між дітьми старшого та молодшого дошкільного віку, вихователя і дітей. Це положення конкретизувалося у ряді прийомів: звернення до дитини по імені, погляд „очі – в - очі”, позитивні мімічні сигнали (посмішки) тощо.

В іграх кожна дитина мала стати помітною як для старших так і для молодших партнерів і як би виділитися з загалу. Ігри передбачали організуючі та дисциплінарні моменти, які фіксувалися в правилах і встановлювали що треба, а чого не можна робити. Так вихователь наголошував, що всі учасники гри є рівноправними партнерами і тому не може бути переможців, і переможених, головне, проявляти привітність, добре ставлення до всіх гравців, бути уважним до партнера і до його дій, виконувати ігрові дії по черзі, при зверненні до партнера дивитися йому у очі. Правила виключали можливість виникнення конфліктів і взаємного неприйняття дітьми один одного, робили їх відкритими до впливів вихователів. Завдяки наочності мети гри та засобів її досягнення, діти змогли оцінити правильність своєї поведінки і поведінки інших учасників, це дозволило дорослим направляти поведінку кожного досліджуваного до більш соціально приязних форм взаємодії. Таким чином ігри передбачали можливість отримання зворотного зв'язку, підтримки інших дітей. Зворотній зв'язок, на наш погляд, дозволить досліджуванам контролювати та виправляти свою неадекватну поведінку. За допомогою ігор вихователі в легкій не нав'язливій формі зможуть організувати багаторазове вправляння дітей у навичках гармонійного спілкування з партнером іншого віку. В середньому кожна гра організовувалася з досліджуваними від 5 до 8 разів, залежно від успішності засвоєння правил поведінки при спілкуванні в запропонованій ігровій ситуації.

Дітям з нестабільно-гармонійним рівнем якостей різновікового спілкування, пропонувалися ігри : “Чарівний стілець”, “Чарівні окуляри”, “Конкурс хвальків”, „Радіо”, “Що змінилося”, які дозволяли досліджуваним без використання прямих оцінок дізнатися, що відчуває і що думає з їх приводу дитина іншого віку, якими вона їх бачить, сприяли проявам уваги, доброго ставлення, стійкого інтересу до молодших і старших дітей. Характерними методичними прийомами в іграх стали: підтримка різновікових дитячих об’єднань, в яких відбувається гармонійне спілкування між молодшими та старшими дошкільниками, пояснення дорослим правил поведінки в іграх, фіксація уваги гравців на позитивних рисах дітей іншого віку, надання можливості кожній дитині проявити ініціативу, увагу, добре ставлення до партнерів, позитивна оцінка цих проявів.

З дітьми з дисгармонійним рівнем якостей різновікового спілкування організовувалися більш прості ігри такі як - “Назви себе”, „Знайди собі пару”, „Обери партнера”, „Привітання”, “ Поклич лагідно” , “Вгадай по голосу”, які дозволяли створити ситуації що допомогли досліджуваним подолати нерішучість, невпевненість, байдужість до партнера іншого віку. Характерними методичними прийоми слугували: заохочення проявів позитивного різновікового спілкування, авансування позитивного оцінювання спілкування, демонстрування власної небайдужості до ігрових дій, які виконують сором’язливі, замкнені, невпевнені діти, пояснення правил гри, приклад дорослого.

На другому етапі формувального експерименту було поставлене завдання апробувати методику психотехнічних ігор, тренінгів, які сприяють активізації ділового і особистісного спілкування між молодшими та старшими дошкільниками.

Передбачалося розвинути вміння досліджуваних з нестабільно – гармонійним рівнем якостей різновікового спілкування, співпрацювати з партнерами іншого віку, проявляти ініціативу у веденні вербального і невербального діалогу, сприяти усвідомленню ігрових правил як правил спілкування.

Максимально включати дітей з дисгармонійним рівнем якостей різновікового спілкування, у вирішення ігрових проблемних ситуацій, формувати навички взаємодії між молодшими та старшими дошкільниками, вміння наслідувати партнера, проявляти ініціативу.

Робота велась як у підгрупах так і індивідуально. Поставлені завдання реалізовувалися через методики “пластичне дзеркало”, “телефон”, психотехнічні ігри, які пропонувалися в певній послідовності, в порядку зростання вимог до організованості поведінки досліджуваних і вимагали від них узгодженої участі та ігрового партнерства з дитиною іншого віку.

Основними прийомами роботи з дітьми з нестабільно-гармонійним рівнем якостей різновікового спілкування стали: включення невпевнених дітей у спільні ігри з бажаним партнером іншого віку ; обмін ролями між дітьми різного віку (мав розвинути їх уявлення один про одного, допомагав стати на нову позицію, відчувати положення іншої дитини); поради та підказки досліджуваним як краще розпочати спільну діяльність в грі, щоб вона була цікавою і старшому, і молодшому партнеру, знайти адекватні засоби взаємодії, підтримання діалогу, забезпечуючи зворотній зв'язок, звертання не повинні залишатися поза увагою партнера; емоційна підтримка позитивних проявів спілкування дітей жестом, посмішкою, поглядом; схвалення ініціативи у веденні вербального і невербального діалогу, уваги і чутливості до партнера іншого віку.

Методичними прийоми в роботі з дітьми з дисгармонійним рівнем якостей різновікового спілкування слугували: включення замкнених дітей у спільні ігри з бажаним партнером іншого віку; обмін ролями між дітьми різного віку; приклад старших дошкільників.

Функції педагога зводилися до включення дітей у різновікове спілкування в діадах та невеликих групах 5-9 осіб, надання їм можливості побачити альтернативи поведінки в запрограмованій ситуації різновікового спілкування, приміряти подібні способи поведінки до себе, спробувати їх реалізувати в процесі спілкування. Вихователі мали сприяти усвідомленню дітьми ігро-

вих правил, як правил спілкування. Ми розуміли, що за умов домінування егоїстичного “Я” у старших дошкільників організація спілкування з молодшими дітьми може призвести до шкідливих наслідків не тільки для молодшої, а й для старшої дитини. Тому для спілкування в парах з такими дітьми підбиралися активні молодші на рік партнери, які могли протидіяти тиску старшого дошкільника і в той же час викликати інтерес до себе.

Гра “Дзеркало” (подібні “Вперте дзеркало”, “Тінь”, “Передай рух”, “Передай настрої”, “Зрозумій мене”) за методикою Н.В. Цзена [5], успішно використовуються в практичній психології та груповій психотерапії, передбачає своєрідну спільну діяльність учасників. В основі гри лежать вправи на наслідування, які так люблять дошкільники. Ігри полягають у тому, що один з учасників виконує різноманітні пантомімічні та мімічні дії, а другий – “дзеркало”, “тінь” відповідно копіюють їх. Якщо “дзеркало” спотворює зображення чи запізнюється, воно зіпсоване “криве”. “Вперте дзеркало” відтворює рухи навпаки.

Дані ігри проводилися з дітьми з дисгармонійним рівнем якостей різновікового спілкування і дозволили забезпечити психологічний комфорт досліджуваних, створити атмосферу довіри та відвертості, сприяли бажанню співпрацювати, наслідувати партнера. Саме ці ігри вимагали підвищеної уваги до дитини іншого віку, емоційного відношення до її впливів, використання різноманітних невербальних засобів спілкування.

Для ускладнення правил гри дітям з нестабільно-гармонійним рівнем якостей різновікового спілкування пропонувалося стати в коло із 6 осіб (3 старших дитини і 3 молодших) і спробувати по черзі без слів по-різному привітатися або попрощатися один з одним. Таким чином “дзеркало” ставало формою короткого невербального діалогу окремої дитини з усією групою, надавало можливість підтримувати оптимальний рівень психологічної близькості між дітьми. Розташування дітей в колі дозволяло партнерам бачити обличчя і очі один одного, що сприяло рівності партнерів.

Гра “Лабіринт” (організовувалася з дітьми з нестабільно-гармонійним рівнем якостей різновікового спілкування) є одним із варіантів психотехнічної гри в “поводиря і сліпця”, яка направлена на засвоєння невербальних засобів спілкування, встановлення контактів, досягнення взаєморозуміння між партнерами [1]. Гра дозволяла дитині відчути себе довірливою, оточеною опікою та піклуванням і в той же час такою якій довіряють і від якої очікують опіки та піклування.

Суть гри полягала в тому, щоб старша і молодша дитина, тримаючись за руки, обійшли 6 кеглів – перешкод, не зачепивши їх. Необхідність тісної взаємодії дітей, їх взаємозалежність визначалася тим, що у однієї дитини зав’язані очі, а друга, яка має можливість бачити кеглі, виступає у ролі “провідника”.

Гра “Передай м’ячик” також направлена на встановлення контактів, досягнення взаєморозуміння між дітьми з нестабільно-гармонійним рівнем якостей різновікового спілкування. Діти стоять у колі (чергуючись старша молодша дитина). Перша дитина, яка отримала м’яч від дорослого, має притиснути його підборіддям до шиї і в такій позі, без рук, передати його партнеру. Партнер підборіддям підхоплює м’яч і передає іншій дитині, гра триває поки м’яч не повернеться першій дитині. Гра потребує тісної взаємодії дітей.

Гра “Телефон” за методикою М. І. Лісної [3], адаптована нами для дошкільників різновікових груп і умов сучасного життя. Для гри дітям пропонувалися привабливі іграшкові мобільні телефони з певною програмою. В телефоні є кнопки, які озвучують дзвоник, дві веселі мелодії, фрази “Ало, як справи”, “Дякую, до побачення”. Що мало впливати на настрій дітей, сприяти збільшенню їх активності, змушувало б примиритися з віком партнера. Передбачалося, що діалоги будуть будуватися на матеріалі тісно пов’язаному з інтересами і життєвим досвідом дітей, викликати у них потребу вступити у розмову, висловитись, розповісти про себе.

В грі “Телефон” ми навчали і старших і молодших дітей вести вербальний діалог, демонструючи партнеру свою зацікавленість розмовою, задавати

питання та давати відповіді, висловлювати припущення і побажання, щоб дитина іншого віку тебе зрозуміла.

В грі досліджувані повинні були дотримуватися певних правил розмови по телефону: спочатку привітатися і звернутися по імені до того, кому зателефонували, пояснити з якого приводу телефонують, голос має бути м'яким, спокійним, доброзичливим, говорити треба по черзі, уважно слухати партнера і не перебивати його.

Вихователь постійно аналізував особливості спілкування кожної дитини та у подальшому здійснював певні корекційні впливи. Зокрема, якщо не спостерігався прогрес у розвитку вмінь, заохочував дитину до зміни спілкування. Звучали пропозиції старшій дитині як краще зорієнтуватися у виборі теми розмови, щоб вона зацікавила молодшого партнера, знайти адекватні засоби спілкування для підтримання діалогу, забезпечити зворотній зв'язок, щоб сказане не залишилося поза увагою, а оцінки і зауваження молодшому партнеру робилися у доброзичливій формі. Дорослий непомітно виправляв дітей, які не виконували правил, особливу увагу звертав на тон розмови, демонстрував підтримку, висловлював оптимістичну випереджаючу оцінку успішності спілкування, підбадьорював досліджуваних, максимально заохочував до висловлювань особисто про себе, членів своєї родини, друзів, інших дітей, з'ясовував що подобається дітям, що вони люблять робити, таким чином давав можливість досліджуваним зазирнути у світ іншої дитини. Закріпити навички ведення діалогу дозволяло проведення гри "Закінчи речення".

Отже, погляди щодо значення гри в житті дитини дошкільного віку, видатного німецького педагога Ф.Фребеля не втратили своєї актуальності і в наш час. Гра залишається провідним і улюбленим видом діяльності дошкільників.

При створенні системи ігор, які сприяють розвитку якостей різновікового спілкування дітей, важливо дотримувалися наступних положень: наявність логіко – смислового зв'язку між іграми різного рівня складності, поступове збагачення досвіду різновікового спілкування; емоційна насиченість ігрових

дій, їх життєво-практична значущість для дітей, що забезпечує відповідно мотивацію до участі в грі; забезпечення можливості для діалогічної взаємодії між партнерами різного віку, між вихователем і дітьми, своєчасне надання домірної допомоги тим дітям, які виявляють потребу у цьому. Завдяки наочності мети ігор та засобів її досягнення дітей спонукають до оцінки правильності своєї поведінки і поведінки інших учасників, що дозволяє вихователям направляти поведінку кожної дитини до більш соціально приязних форм взаємодії з партнером іншого віку.

Список літератури:

1. Емельянова Ю.Н. Активное социально-психологическое обучение Л.: Изд-во Ленинградского университета 1985.- 165с.
2. Кузьменко В.У. Розвиток індивідуальності дитини 3-7 років. Монографія - К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005.-354с.
3. Лисина М.И. Общение, личность и психика ребёнка /А.Г. Рузская (ред.) / - Воронеж, 1997 – 383 с.
4. Фребель Ф. Воспитание человека. Пер. с нем. И.Д. Городецкого. Пед. соч., т.1. М., 1913, стр. 74–104.
5. Цзен Н.В. Пахомов Ю.В. Психотехнические игры в спорте. М.: Физкультура и спорт , 1985. 160 с.